

# Bir Öteki Roma Müessesesi: Hizmet Akdi\*

## A Farther Roman Institution: Hire of Services

Hazal UNGAN ÇALIŞKAN\*\*

*Labor omnia vincit.*

*Vergilius, Georgica, 1.144*

### ÖZET

Roma ailesi köleleriyle birlikte kendi kendisine yeten, kapalı bir ekonomik birim olarak hareket eder; çalışma kölelere özgülenmiş bir uğraş olduğu için yerilir; para kazanmak için ayrıca bir gayret gösterilmezdi. Tarihsel olarak üretim aşamasında önce hür kişinin kendisi, daha sonra satın aldığı köleleri, daha sonra azat ettiği eski köleleri (azatlıları) ve en son da başka hür kişiler görev almıştır. *Locatio conductio operarum*'un ortaya çıkışı ve gelişimini anlayabilmek ancak Roma'nın sosyoekonomik gerçeklerini dikkate alarak mümkün olabilir.

**Anahtar kelimeler:** *Köle, azatlı, işçi, latifundium, opera, patronus, locator, conductor.*

### ABSTRACT

Roman family was a self-sufficient, independent economic unit. Roman citizens would prefer not to contribute to production process at all than being compared to a slave. Roman man secluded itself from producing when he first had his slaves and then his freedmen working for him. In order to understand the rationale behind *locatio conductio operarum*, Roman world's social and economic facts must be taken into account at all times.

**Keywords:** *Slave, freedmen, labourer, worker, opera, patronus, locator, conductor*

\* Bu makale hakem incelemesinden geçmemiştir.

\*\* Osgoode Hall Law School Doktora Öğrencisi

## GİRİŞ

Bir Romalı karnını nasıl doyururdu? Para ne işe yarardı? Çalışmak insanı yüceltir miydi, yoksa küçültür müydü? Peki ya bir başkasından para almak? Ve daha onlarca, hatta yüzlercesi...

Hizmet akdini tüm bu sorunsallardan bağımsız olarak layıkıyla değerlendirmek elbette ki mümkün değil. Bu haliyle de mevzu, bir makaleye sığamayacak kadar geniş.

Hizmet akdinin, Roma'nın en popüler hukuk müessesesi olduğunu söylemek zor. Zira hür bir kişinin bir başkasının işini görmesi, Roma'nın ne sosyoekonomik gerçekleri ne de genel geçer ahlaki değerleriyle örtüşüyordu. Ancak Roma, gerek yüzölçümü, gerek nüfusu, gerekse çokkültürlülüğüyle bir devdi. Roma şehrinin entelektüellerinin çizdiği o ideal, Romalı aile babası portresi, "öteki Roma" için ancak epik bir destanın veya bir ahlak meselin kahramanı olabilirdi. İnsanlar yaşamak için yiyor, yemek için de pekâlâ çalışıyorlardı.

Bu çalışmada Roma hukuku kitaplarında görece mütevazı bir yer tutan hizmet akdi hakkında yazılıp çizilenleri bir araya getirmeye, sentezlemeye; kurumu bir bütün olarak göstermeye çalışacağız.

### 1. GENEL OLARAK LOCATIO CONDUCTIO

Roma hukukunda hizmet akdi, bir kişinin bir başka kişiye, mutlak para nev'inden olması gereken bir ücret (*merces*) karşılığında, bir şeyi (*res*) kullanırma, bir hizmet veya hizmetler ifa etmesine ilişkin, şekilsiz bir anlaşma olan *locatio conductio* ile yapılırdı. *Locatio*, bir şeyi ortaya koymak, yer sağlamak anlamına gelen *locare* fiilinden türemiş bir kelime olup; *conductio* ise bir şeyi belirli bir yere götürmek, sevk etmek manasındaki *conducere* fiilinden gelmektedir<sup>1</sup>.

Romalıların *locatio conductio* olarak adlandırdıkları akit ile üç farklı sözleşmenin akdedildiğini görüyoruz: *locatio conductio rei* ile kira sözleşmesi; *locatio conductio operis* ile eser sözleşmesi ve son olarak *locatio conductio operarum* ile hizmet akdi. Ancak bu üçlü ayrımın modern hukukçularca yapılmış olduğu ve Romalıların, *locatio conductio*'yu tek-

<sup>1</sup> Gaffiot, Félix, "Le Grand Gaffiot", Dictionnaire Latin-Français, Paris 2000, s. 384 ve 927.

nik olarak hizmet, eser veya kira akdi olarak ayrı ayrı tanımlamadığı hatırlatılmalıdır<sup>2</sup>.

Bir de Romalı hukukçuların *locatio conductio*'yu bazı durumlarda alım-satım akdine (*emptio-venditio*) benzettiklerini, zira her iki akdin de herhangi bir şekilde tâbi olmaksızın, aynı kurallar çerçevesinde, taraf iradelerinin uyuşmasıyla kurulduğunu ve yine alım-satım akdi gibi şarta bağlanabileceğini ifade ettiklerini görüyoruz<sup>3</sup>. Dolayısıyla her ihtiyaca cevap veren, akıllıca ortaya konmuş hukuk kurallarına rağmen Romalılar için aslında durumun basit olduğu söylenebilir: ücret karşılığı herhangi bir şey ediniyorsan onu satın alıyorsundur.

## 2. LOCATIO CONDUCTIO OPERARUM

### 2.1. İş görenler: köleler, azatlılar ve hür işçiler

Roma devletinin ilk dönemlerinde, Roma ailesi kendi kendisine yeten, kapalı bir ekonomik birim olarak hareket eder; aile, aile bireyleri dışında yalnızca kölelerinin iş gücüne başvururdu. Aile bireyleri arasında sadece evin reisi olan babanın (*pater familias*) hak ve fiil ehliyeti tamdı ve eşi ve çocukları dahil tüm hane nüfusu babanın egemenliği altındaydı. Toplum bu küçük, sürdürülebilir, bağımsız ekonomik birimlerden oluşurdu<sup>4</sup>. Bu nedenle hane, ev anlamına gelen *domus* kelimesi aynı zamanda sülaleyi, kabileyi, imalatı, sahipliği de ifade ederdi<sup>5</sup>. Matah olan aile babasının evin ihtiyaçlarını sağlamak için dışarıdan mal satın alması değil, kendi hanesinin ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra üretim fazlasını köleleri aracılığıyla dışarıya satmasıydı<sup>6</sup>.

Gerçekten de Romalılar için dışarıya bağımlı olmadan üretmek, kendine yetebilmek yüceltilen değerlerdi. Öyle ki bu minvalde Cicero da, hiçbir üretim faaliyetinin çiftçilikten daha yüce daha bereketli

<sup>2</sup> Tahiroğlu, Bülent, **Roma Borçlar Hukuku**, İstanbul 2012, s. 220. Benzer şekilde Mecelle'de de hizmet ve kira akitleri aynı kavram altında yer almaktadır.

<sup>3</sup> D. 19, 2, 1; D. 19, 2, 2, 1; D. 19, 2, 20, pr.

<sup>4</sup> Antikçağ ve Roma ekonomisi hakkında daha detaylı bilgi edinmek için bkz. Salvioli, Giuseppe, **Il Capitolismo Antico**, Napoli 1906; Ivanovic Rostovtseff, Michel, **The Social and Economic History of the Roman Empire**, Oxford 1957; Finley, Moses, **The Ancient Economy**, California 1973; Weber, Max, **Agrarverhältnisse im Altertum**, Bonn 1909.

<sup>5</sup> Salvioli, s. 25.

<sup>6</sup> Salvioli, 120-121.

olamayacağını, hür bir insana yakışanın çiftçilik yapmak olduğunu söylediler<sup>7</sup>.

Yine de aile babasının üretimde ne kadar aktif rol oynadığı tartışılır. Köleler, azatlılar ve hatta toprağa bağlı çiftçilerin varlığı, çalışmanın bu kişiler dururken hür kişiler tarafından yapılmasının ayıp sayılmasına, aşağı görülmesine neden olmuş; hatta hizmet akdi de tam da bu yüzden rağbet görmemiştir. Bu yüzden *locatio conductio operarum* ile bir iş görerek karşılığında ücret (*merces*) alan kişinin- ki buna parayla kiralanabilen şey anlamında *mercennarius* denir- kendisini işverenin kölesi ile aynı seviyede gördüğü söylenegeldi<sup>8</sup>.

Kaldı ki idealize edilmiş bir Romalı bırakın çalışmayı, ticaret yapmaya dahi tenezzül etmemeliydi. Para kazanmak için gösterilecek gayret adeta küçümsenirdi. Hatta Cicero bir başkasının ürettiğini üzerine kâr koyarak satan tacirleri, esnafları ahlaksızlıkla suçlardı. Zira ona göre bu kişilerin, yeterince yalan söylemedikçe kâr etmeleri mümkün değildir<sup>9</sup>.

### 2.1.1. Köle (Servus)

Köleler ilk devirlerde ailenin bir ferdi ve hatta evladı olarak görülür; ailenin bir parçası olarak aile kültürünü oluşturlardı<sup>10</sup>. Öte yandan bu durum en iyi durumdaki kölenin bile, hukuken kişi değil bir mal olarak değerlendirildiği gerçeğini değiştirmezdi. Gerçekten de sahibinin mülkiyetindeki bir mal olan kölenin girdiği hukuki muamelelerden elde ettiği kazanımlar da doğrudan sahibine ait olurdu. Borçlar ise ne sahibine ne de kölenin kendisine aitti – bunlar tabii borç olarak nitelendirilirdi<sup>11</sup>. Dolayısıyla aslında köle, temsil kurumunun gelişmediği Roma'da, sahibi adı ve hesabına doğrudan doğruya hareket eden bir temsilci, adeta bir iktisap organı idi.

<sup>7</sup> Cicero, *De Officiis*, s. 65

<sup>8</sup> Schmidlin Bruno; Cannata Carlo Augusto; *Droit Privé Romain II*, Lozan 1987, s. 145;

<sup>9</sup> Cicero, s. 65. Öte yandan Cicero, dünyanın dört bir yanından toplanan ürünlerin, herhangi bir suiistimal söz konusu olmaksızın, birçok kişiye ulaştırılması, dağıtılmasının bunun istisnası olduğunu söyler.

<sup>10</sup> Umur, Ziya, *Roma Hukuku*, İstanbul 1974, s. 358.

<sup>11</sup> Koschaker, Paul; Ayiter, Kudret, *Modern Özel Hukuka Giriş Olarak Roma Özel Hukunun Ana Hatları*, Ankara 1983, s. 75-77.

Öyle ki bu noktada *latifundium* adı verilen büyük çiftliklerden bahsetmekte fayda vardır. Pön Savaşlarında (M.Ö. 264 – 146) elde ettikleri ganimetlerle zenginleşen *magistra*, İtalya'da uçsuz bucaksız araziler satın almış, bu arazilere *latifundium*<sup>12</sup> denen çiftlikler kurmuşlardır. Üst düzey bürokratlara benzetebileceğimiz *magistra*'nın devlet görevlisi olmaları nedeniyle ticaretle uğraşmaları yasaktı. Bu nedenle varlıklarını bu çiftliklere yatırmış; çiftliklerin işletilmesi işini ise esasen kölelerine bırakmışlardı<sup>13</sup>.

Öte yandan köle çalıştırmanın ne kadar verimli olduğu tartışmalı bir konudur. Nitelikli kölelerin genellikle Yunanca öğretmek, bahçıvanlık, aşçılık yapmak gibi meziyetleri olsa da en nihayetinde birer insan olarak her türlü işi yapmaya kabiliyetli oldukları söylenemezdi. Gerçekten de belirli bir yeteneği nedeniyle satın alınan köle, sadece yatkın olduğu işi yapmakta, kalan vakitlerini efendisinin gözünde, amiyane tabirle "boş" geçirmekteydi. Oysa ki efendisi köleyi satın alırken –ki özellikle marifetli bir köle ise bu- epey para vermiş, üzerine kölenin sağlık, yeme-içme, giyim, barınma gibi bilimum ihtiyaçlarını gidermek için de para harcamaya devam etmiştir. Oysa ki bu "gözü gibi baktığı" köleyi örneğin bağbozumu gibi çok da özel bir beceri gerektirmeyen bir işe bile koşturamamaktaydı. Kaldı ki modern tıbbın mevzubahis dahi olmadığı bu çağlarda, kendisine yapılan tüm yatırıma karşın kölenin bir anda Hakk'ın rahmetine kavuşması da son derece olasıydı. Öte yandan vasıflı veya vasıfsız olsun, özgürlüğünü satın alıp, köle statüsünden kurtulma ihtimalinin düşük olduğu hallerde, köleyi çalışmaya motive etmek de mümkün değildi<sup>14</sup>.

Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda, kölesinin performansından memnun olmayan veya farklı bir iş kolu için elemene ihtiyacı olan efendinin ilk aklına gelen diğer efendilerin kölelerinin hizmetlerini o iş için, günübirlik kiralamak olacaktır<sup>15</sup>.

<sup>12</sup> Latifundium (latus + fundus) kelime anlamı itibariyle de geniş alanlara yayılmış arazi demektir. Le Grand Gaffiot, "*latifundium*", s. 901.

<sup>13</sup> Altan, Sabahat, **Roma Tarihi'nin Ana Hatları, I. Kısım, Cumhuriyet Devri**, İstanbul 1970, s. 105.

<sup>14</sup> Bu konuda daha detaylı bir tartışma için bkz. Salvioli, s. 115 vd.

<sup>15</sup> Benzer görüşte bkz. Lefranc, Georges, **Histoire du Travail et des Travailleurs**, Paris 1957, s. 76 vd.; nakleden Karadeniz, s. 6.

### 2.1.2. Azatlılar (Libertini)

Ancak kölelik ebedi olmak zorunda değildi. Kölelikten hukuk düzeninin öngördüğü ve/veya elverdiği bazı durumlarda kurtulmak mümkündü. Şöyle ki efendisi tarafından terk edilen veya kötü muameleyle maruz kalan köleler ve yirmi sene boyunca, iyi niyetli olarak fiilen hür gibi hareket eden köleler kanunen hür sayılmakta; öte yandan efendinin iradesiyle vasiyet, azat etme muamelesi veya günümüzün nüfus kayıt sistemine tekabül eden vatandaşlar listesine (*census*) isminin yazdırılması suretiyle de azat edilme gerçekleşmekteydi<sup>16</sup>.

Fakat azat edilme azatlı ile eski efendisi arasındaki ilişkiyi kesip atmaya yetmezdi. Şöyle ki azatlı, eski efendisine (*patronus*) saygı göstermek, bazı hizmetlerde bulunmak ve efendisi maddi olarak zor duruma düşerse onun geçimine yardım etmekle yükümlüdü<sup>17</sup>. Bu minvalde azatlının yükümlülükleri: *obsequium*, *operae*, *bona* olarak özetlenebilir<sup>18</sup>. *Obsequium* nezaket ve itaat; *operae* çalışma, faaliyet ve *bona* malvarlığı (maddi katkı) olarak tercüme edilebilir<sup>19</sup>.

Azatlının tüm bu yükümlülükleri arasında çalışma (*operae*) yükümlülüğünün, bizi konumuz kapsamında en yakından ilgilendiren yükümlülük olduğunu söyleyelim. Hatta azatlının eski sahibine karşı bu şekilde iş görmesinin zımni bir azat etme muamelesi olarak değerlendirildiğini bu vesileyle anımsatmış olalım<sup>20</sup>.

Azatlının, *patronus*'una karşı (*operae*) yükümlülüğünün *Digesta*'nın azatlıların hizmetlerini konu edinen 38. kitabında detaylı bir şekilde düzenlenmeye çalışılmış, bu kapsamda azatlının sağlayacağı hizmetlerin günümüzden ibaret olduğundan bahsedilmiştir. Hatta azatlıların bu çalışma yükümlülüklerinin *patroni* tarafından kötüye kullanıldığını, istismar edilen azatlıların, *praetor* tarafından korunmaya çalışıldığını da belirtelim. Şöyle ki:

<sup>16</sup> Berki, Şakir, *Roma Hukuku*, Ankara 1949, s. 114.

<sup>17</sup> Tahiroğlu, Bülent; Erdoğan, Belgin, *Roma Hukuku Dersleri*, İstanbul 2005, s. 139.

<sup>18</sup> Villers, Robert, *Rome et le droit privé*, Paris 1977, s. 197.

<sup>19</sup> Le Grand Gaffiot, "obsequium", "operae" ve "bona", s. 1072, 1095, 226.

<sup>20</sup> Macdonell, Sir John, *Classification of Forms and Contracts of Labour*, Journal of the Society of Comparative Legislation, New Series, 1904, Cilt. 5, Sayı. 2, s. 254.

## 38.1.2

*Ulpianus libro 38 ad edictum*

*pr. Hoc edictum praetor proponit coartandae persecutionis libertatis causa impositorum: animadvertit enim rem istam libertatis causa impositorum praestationem ultra excrevisse, ut premeret atque oneraret libertinas personas.*

*1. Initio igitur praetor pollicetur se iudicium operarum daturum in libertos et libertas.*

"pr. Praetor'un bu beyannameyi ihdas etmekteki amacı patronların azatlılarından, azat edilmeleri karşılığında talep ettikleri hizmetleri sınırlandırmaktır; öyle ki patronların azat edilme karşılığı talep ettikleri hizmetler, azatlı erkek ve kadınları baskı ve yük altına sokacak raddeye gelmiştir.

1. Bu nedenle *praetor*, ilk olarak azatlıların hizmetleriyle ilgili açılacak davalar düzenleyeceğini/tanıyacağını vaat etmiştir."

**2.1.3. İşçiler**

Roma'da hür kişilerin, köle ve azatlıları ikame edebilecek seviyede bir hür iş gücü oluşturduğunu söylemek fazla iddialı olur. Öte yandan, imparatorluğun her bölgesinin yeknesak bir üretim tarzı benimseydiği de varsayılmamalıdır. Öncelikle kölelerin ve daha sonra azatlıların Roma ekonomisinin temel taşlarından olduklarına şüphe yok. Yine de bu, özellikle Roma şehri dışında, tarım arazilerinin işlenmesinde başvuru hür iş gücünün varlığını yadsımaya yetmez.

Öncelikle toprağa bağlı çiftçileri/köylüleri anımsayalım. Bu grubu feodal düzendeki köylülere benzetmek yanlış olmayacaktır. Bu kişiler belirli bir arazide onu ekip biçmek ve kısmi bir semen ödemek koşuluyla ikamet etme hakkına sahiplerdi. Özellikle büyük arazilerin bu yolla ekilip biçildiği, bu şekilde hem verimliliğin hem de arazinin güvenliğinin sağlandığını da pekâlâ söyleyebiliriz<sup>21</sup>. Kaynaklardan bu statünün de aynı kölelik gibi doğuştan veya savaş esareti yoluyla edinilebildiği görülmekte; ayrıca geçimini sağlamak için başka çıkış yolu bulamayan

<sup>21</sup> Ivanovic Rostovtseff, s. 154-155.

dilencilerin veya topraklarından istedikleri verimi alamayan hür çiftçilerin de kendi iradeleriyle bu yola başvurduğu anlaşılmaktadır<sup>22</sup>.

Öte yandan ne köle ne de toprağa bağlı köylü olup, yalnızca kölelerin hizmetlerinin yetersiz kaldığı noktalarda hizmetleri kiralanan hür kişilerin varlığından da haberdarız -ki bu kişilerin kölelerle yan yana çalışması birçok karışıklığa yol açmış, bir süre sonra hür kişi özgür olduğunu unutarak köle gibi davranmaya başlamıştır. Romalılar bu kişileri iyi niyetiyle köle gibi hareket eden hür kişi anlamına gelen *liber homo bona fide serviens* olarak tanımlamışlardır<sup>23</sup>.

Kaldı ki köle topluluklarına İtalya ve Sicilya'daki *latifundia* ve bir nebze de Yunanistan ve Tripolitanya (Libya) dışında pek rastlanmadığı, bu nedenle hür iş gücüne özellikle tarım arazilerinin ekilip biçilmesi için başvurulmaya devam edildiği görüşüne de rastlamaktayız<sup>24</sup>. Özellikle hasat dönemlerinde dışarıdan işçi takviyesi almanın yaygın olduğunu ancak bu işçilerin günübirlik olarak kiralınması, dolayısıyla her gün farklı işçilerin çalıştırılması gerektiği; aksi halde kölelerle yan yana çalışan işçilerin sağladığı hizmetin kalitesinin gün be gün düşeceği görüşü de vardır<sup>25</sup>.

Yukarıda anlatageldiklerimizi tasdik edecek şekilde, M.Ö. 1. yüzyılda yaşamış Varro'nun tarımın köle ve hür işçilerce yapıldığını; hür iş gücünün de küçük çiftçiler, kiralık işçiler (*mercennarii*) ve borç karşılığı çalışanlar (*obligarii*) olarak üçe ayrıldığını ifade ettiğini de hatırlatalım<sup>26</sup>.

## 2.2. İşçi, işin niteliği ve sözleşmenin hükümleri

### 2.2.1. İşçi

Latince *locare* fiilinin bir şeyi ortaya koyma, *conducere* fiilinin ise bir şeyi alıp götürme anlamına geldiğini söylemiştik. *Locatio conductio operarum* özelinde de hizmetini ortaya koyan işçinin *locator*, işçiyi alıp işin yapılacağı yere götüren işverenin ise *conductor* olarak adlandırıla-

<sup>22</sup> Villers, s. 200.

<sup>23</sup> Schmidlin; Cannata, s. 145.

<sup>24</sup> Garnsey, Peter, *Non-Slave Labour in the Roman World*, Cambridge 1980, s. 35-36.

<sup>25</sup> Weber, s. 354.

<sup>26</sup> Varro, *Rerum rusticarum libri tres*, 1.17.2.; nakleden Garnsey, s. 41.



çağını belirterek başlayalım. Peki kimler işçi sayılacak, sözleşmeye taraf olabilecektir?

Yukarıda *locatio conductio operarum*'un arka planından bahsederken kölelerin hizmetlerinin kiralanabileceğini belirtmiştik. Peki bir kölenin hizmetlerinin, üçüncü bir kişiye kiralanması hukuk düzenince nasıl nitelendirilecektir? Kölenin hukuken kişi değil bir mal sayılması dolayısıyla, hizmetlerinin kiralanmasının da pekâlâ bir taşınır malı konu edinen kira sözleşmesi (*locatio conductio rei*) olarak nitelendirilmesi mümkündür.

Yine de kölenin *locatio conductio operarum*'a konu edildiği kabul edildiğinde bile bunun, alelade bir taşınır mal kirası değil kölenin, belirli işleri görmek için, emeğini belirli bir işe özgülmesi hali olduğu aşikârdır. Gerçekten bu durumun ayrıca isimlendirildiğini, kölenin hizmetlerinin bir işin görülmesi için kiralanmasını düzenleyen sözleşmelere *locatio conductio operarum servi* denildiğini görmekteyiz<sup>27</sup>.

Azatlının *patronus*'una karşı *operae* (çalışma) yükümlülüğüne gelecek olursak ise bu yükümlülüğün zaten azatlılığın doğasından kaynaklandığı, bu çalışmalar için ayrı bir sözleşme düzenlemesine dahi gerek olmadığı söylenebilir.

Bir diğer görüşe göre ise böylesi bir sınıflandırma yersiz olup; *locatio conductio operarum*'un varlığını tevsik edecek unsur işi kimin gördüğü (köle, azatlı veya hür) değildir; zira *locatio conductio operarum*, kira sözleşmesinin belirli bir amaca özgülmiş bir şeklinden ibaretir<sup>28</sup>.

Öte yandan bir sözleşmenin *locatio conductio operarum* olduğundan kimsenin şüphe etmeyeceği tek olasılık, hür kişinin kendi hizmetlerini kiraya vermesidir. Hür işçinin, hizmetlerini kiraya vermesi ilerleyen dönemlerde kölenin hizmetlerinin kiralanmasına benzetilmiş ve *operas suas locare* olarak nitelendirilmiştir<sup>29</sup>.

<sup>27</sup> Karadeniz, s. 133.

<sup>28</sup> Martini, Remo, 'Mercennarius' contributo allo studio dei rapporti di lavoro in diritto romano, Milan 1958, s. 15; nakleden Karadeniz s, 132.

<sup>29</sup> Rado, Türkan, Roma Hukuku Dersleri, Borçlar Hukuku, İstanbul 2014, s. 106.

### 2.2.2. İşin niteliği

Roma hukukunda bir *locatio conductio operarum* sözleşmesinin kurulabilmesi için taahhüt edilen işin şu şartları haiz olması gerektiği anlaşılmaktadır: iş, (i) üstlenilen edim her ne olursa olsun maddi olarak vücut bulan, tamir veya tadil edilebilen bir şey olmalı; (ii) kapsamı öngörülebilir, belirlenebilir, en azından tahmin edilebilir olmalı ve (iii) başka bir hukuki işlemin konusunu teşkil etmemeli (örneğin iş ücretsiz olarak görülüyorsa vekâlet sözleşmesi akdedilmiş olunacaktır)<sup>30</sup>.

Gerçekten de *locatio conductio operarum*'un her neviden işin taahhüt edildiği genel çerçeveli bir iş görme sözleşmesi olduğu söylenebilir. Öyle ki, yalnızca herhangi bir yetenek gerektirmeyen, alelade ve günlük işler (*operae illiberales, quaestus illiberales et sordidi*) söz konusu olduğunda *locatio conductio operarum*'dan bahsedilirdi<sup>31</sup>. Dolayısıyla bu kuruma başvurulmasındaki amacın amiyane tabirle vasıfsız bir işin görürülmesi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır<sup>32</sup>.

Öte yandan Roma'da, sarf edilen emek karşılığı alınacak ücretin işçiyi, ücreti ödeyenin bir anlamda egemenliği altına sokacağı düşüncesi hâkimdi. Bu nedenle bir ücret mukabilinde yapılan fikri çalışmaların - örneğin bir hukukçudan mütalaa alınması<sup>33</sup>, bir hekimle tedavi için anlaşılması<sup>34</sup> hatta arazi ölçme, süt annelik, ebelik, hitabet<sup>35</sup> gibi yüksek hizmetler (*operae liberales*) ancak vekâlet sözleşmesinin (*mandatum*) konusu olabileceği kabul edilmiş olup bu kapsamda alınan ücretlerin de alelade bir ücret değil şeref ücreti (*honorarium*) olduğu fikri benimsenmişti<sup>36 37</sup>.

<sup>30</sup> Pailhé, Didier, *Cours élémentaire de droit romain*, Paris 1878, s. 344.

<sup>31</sup> Giffard, André E., *Précis de Droit Romain*, Tome I, Paris 1934, s. 71.

<sup>32</sup> Günümüzden bir müstahdem veya gündelikçinin günlük çalışması kıyasen örnek verilebilir. Bkz. Honig, Richard, *Roma Hukuku*, İstanbul 1938, s. 265.

<sup>33</sup> Öte yandan *Digesta* metinlerinde hukuk ve felsefe profesörlerinin şeref ücreti dahi istemeleri gerektiğinden bahsedilmiştir. Bkz. Tahiroğlu, dn. 211.

<sup>34</sup> Hekimin de hizmetlerini kiraladığı ancak örneğin bir kölenin iyileştirilmesi söz konusuysa bu köleyi tedavi etmek üzere kiraladığından bahsedilir (*servum curandum conductit*). Bkz. Schmidlin; Cannata, s. 147.

<sup>35</sup> Tahiroğlu, s. 233.

<sup>36</sup> Rado, s. 107.

<sup>37</sup> Roma'da icra edilen mesleklerin detaylı listesi için bkz. Ek – Roma'da Meslekler, Treggiari, S. M., *Urban Labour In Rome: Mercennarii and Tabernarii*, Cambridge, 1980.

Buna karşın belirli bir beceri gerektirmesine rağmen tiyatro oyuncularını, ozanlar, müzisyenler ve dansçıların da hizmetlerini *locatio conductio operarum* ile kiralayabildikleri görülmektedir<sup>38</sup>. Ancak bu meslekleri bugün sahip oldukları konum ve kendilerine bugün atfedilen kıymet çerçevesinde değerlendirmek doğru olmaz. Roma döneminde gösteri sanatları *operae liberales*'den sayılmazdı. Roma toplumunda bir kişinin bir başkasını eğlendirmek için kendisini ortaya koymasının, sergilemesinin küçük düşürücü olduğu kabul edilir, bu kişiler şerefsiz (*infamis*) ilan edilirdi<sup>39</sup>.

### 2.2.3. Sözleşmenin hükümleri

*Locatio conductio operarum* şekilsiz, rızai, tam iki taraflı bir iyi niyet (*bona fides*) akdidir<sup>40</sup>. Romalıların iyi niyet akdi olarak tanımladıkları akitlerde tarafların yükümlülükleri dürüstlük kuralına, iyi niyete göre belirlenmekteydi. Buna göre işçi (*locator*) belirli bir süre içinde işi özenle görmek ve işvereni zarara uğratmışsa bunu tazmin etmek; işveren (*conductor*) ise işçinin ücretini ödemekle yükümlüdür<sup>41</sup>.

İşveren ve işçi arasındaki ilişkinin karakteristik iki özelliği olup bunlar: i) işçinin işverenin kontrolünde, ona bağımlı olarak<sup>42</sup>, yine onun sağladığı işi görmesi ve ii) iş görme ediminin ortaya çıkan netice ile değil, işçinin hasrettiği vakit ile ölçülmesidir<sup>43</sup>.

Sorumluluk meselesi ise Roma hukukundaki genel kural olan fayda-menfaat prensibi çerçevesinde çözülmüştür. Dolayısıyla hizmet akidinde, akitten her iki tarafın da menfaati olduğu için tarafların tüm kusurlarından (*omnis culpa*) sorumlu olacaklarını söylemek yanlış olma-

<sup>38</sup> Karadeniz, s. 152.

<sup>39</sup> Daha fazla bilgi için bkz. Özdemir Türkoğlu, Gökçe, **Roma Hukukunda Infamis (Şerefsizlik)**, Ankara 2008, s. 154.

<sup>40</sup> Tahiroğlu, s. 219.

<sup>41</sup> Oğuzoğlu, Cahit, **Roma Hukuku**, Ankara 1959, s. 242.

<sup>42</sup> Hatta bu bağımlılık ilişkisi öyle kuvvetlidir ki iş alacaklısı için Türkçede "sahip" anlamına gelen *dominus* ifadesinin kullanıldığı görülür. Bkz. Cato, **De re rustica**, s. 144.

<sup>43</sup> Schmidlin; Cannata, s. 146.

yacaksa da klasik dönemde<sup>44</sup> beklenmedik hallerden de sorumlu tutuldukları (nezaret sorumluluğu, *custodia*) görülmektedir<sup>45</sup>.

Öte yandan iş görmeyi üstlenen kişinin hür bir kişi olması gerektiğinden bahsetmiştik. Hür bir kişinin de hizmetlerini birden fazla kişiye kiralamasında elbette ki bir engel yoktur. Ancak birden fazla sahibine hizmetlerini taahhüt eden kişinin ifa aşamasında tüm iş sahiplerini aynı ölçüde tatmin etmesi mümkün olmayabilir. Böylesi bir hal için *Digesta*'da şu çözüm yolu öngörülmüştür:

D. 19. 2. 26

*In operis duobus simul locatis convenit priori conductori ante satisfieri.*

"Hizmetlerini aynı anda iki farklı kişiye kiralayan işçi, ilk önce hangisine taahhütte bulunduyorsa onu tatmin etmekle mükelleftir."

### 2.2.3.1. Ücret

Ücretin işçinin edimini yerine getirmesinden sonra, genellikle de haftada bir ödendiğine dair metinlere rastlanmaktadır<sup>46</sup>. Öte yandan ücretin götürü olarak hesaplandığı ve oranlanarak günlere bölünerek ödendiği de söylenmektedir<sup>47</sup>.

Ayrıca işçi, kural olarak çalıştığı günler için ücrete hak kazanacak olsa da iş görme edimini gerçekleştirmemesinin kendisine atfedil-

<sup>44</sup> Klasik hukuk dönemi (M.Ö. 27 – M.S. 250), Cumhuriyet devrinin sona erdiği ve İmparator Caracalla tarafından tüm Roma tebaasına vatandaşlık tanındığı dönemin sonunu kapsar. Roma hukukunun bu dönemde yaşamış hukukçuların çalışmaları neticesinde çağının ötesinde bir nitelik kazandığı kabul edilir. Daha detaylı bilgi için bkz. Karadeniz Çelebican, Özcan, **Roma Hukuku**, Ankara 2014, s. 40.

<sup>45</sup> Umur, s. 369; Buckland, William W., **A Manual of Roman Private Law**, Cambridge 1957, s. 292. *Omnis culpa* sorumluluk borçlunun kast (*dolus*), ağır ihmal (*culpa lata*) ve hafif ihmal (*culpa levis*) dahil tüm kusurlarından sorumlu olmasıdır. Bugün modern hukuklarda da kabul edilen menfaat (*utilitas*) prensibe göre iş, borçlu için yararlıysa sorumluluğu daha ağır olacaktır. Öte yandan objektif sorumluluğun bir türü olan *custodia*'da borçlu, gerekli şekilde nezaret etseydi zararın meydana gelmesini engelleyebilecek idiyse bir başkasının ika ettiği haksız fiillerden, hırsızlık ve mala verilen zararlardan sorumlu tutulmaktaydı. Daha detaylı bilgi için bkz. Zilelioğlu, Hilal, **Roma Hukukundaki Sorumluluk Ölçütlerine Genel Bir Bakış**, AÜHF, Cilt 39 Sayı 1-4, Ankara 1987.

<sup>46</sup> Bkz. Girard, Paul Frédéric, **Manuel élémentaire de droit romain**, Paris 1896, s. 554; Berki, s. 291.

<sup>47</sup> Schmidlin; Cannata, s. 146.

lemeyen sebeplerden ileri gelmesi halinde de ücretinin ödenmesi gerekmektedir. Şöyle ki:

D. 19. 2. 38. pr

*Qui operas suas locavit, totius temporis mercedem accipere debet, si per eum non stetit, quo minus operas praestet.*

"Hizmetlerini kiralayan kişi, işi tamamlayamamasından sorumlu olmaması kaydıyla **iş için öngörülen tüm süre kadar ücrete hak kazanır**. Öte yandan işçinin böyle bir durumda ücrete hak kazanabilmesi için aynı anda **üçüncü bir kişiye** daha hizmetlerini kiralamamış olması gerekmektedir."

Buna karşın Transilvanya'da gün yüzüne çıkan tabletlerde maden işçilerinin, madenin bir *vis maior* nedeniyle kapatıldığı veya işin, işçinin iş görme ediminin layığıyla yerine getirmediği için durdurulduğu hallerde ücrete hak kazanamayacaklarını ve hatta üzerine bir de para cezası ödediklerinin kararlaştırılmış olduğunu görüyoruz<sup>48</sup>.

### 2.3.2.2. İşverenin talimat verme hakkı ve işçi istismarı

D. 19. 2. 13. 4

*Item Iulianus libro octagensimo sexto digestorum scripsit, si sutor puero parum bene facienti forma calcei tam vehementer cervicem percusserit, ut ei oculus effunderetur, ex locato esse actionem patri eius: quamvis enim magistris levis castigatio concessa sit, tamen hunc modum non tenuisse: sed et de Aquilia supra diximus. Iniuriarum autem actionem competere Iulianus negat, quia non iniuriae faciendae causa hoc fecerit, sed praeciipiendi.*

"Iulianus Digesta'nın 86. kitabında, bir ayakkabıcının, yanında çalıştırdığı bir çocuğun ensesine çok sert vurduğunu, çocuğun gözünü kaybetmesine yol açtığını; her ne kadar efendilerin hafif cezalar verebilmeleri mümkün olsa da böylesi bir cezanın makul olmaması nedeniyle çocuğunun babası tarafından (işverene karşı) *locatio* davası açılabileceğini söyler. Yukarıda ayrıca *Lex Aquilia* davasının da açılabileceğini söylemiştik. Iulianus ise *iniuria* davasının açılmasına yer olmadığını çünkü zararın zarar verme amacıyla değil, işçiye talimat verme aşamasında gerçekleştiğini söyler."

<sup>48</sup> Villers, s. 387.

Bu metinden, günümüzde işverenin yönetim hakkının bir görünümü olarak mevcudiyet gösteren talimat yetkisinin Roma hukukunda da işverene tanındığı ve hatta bunun bazı (geniş) sınırları olduğu anlaşılmaktadır. Bu metne göre işveren, talimat yetkisini kullanırken işçiyi cezalandırabilecektir. Burada ceza ile kastedilenin kapsamının içine fiziksel temas içeren uyarıların da girdiği aşikâr olmakla birlikte bu gibi "ceza"ların da bir sınırı olduğu; işçiye zarar verilmemesi gerektiği belirtilmiştir.

Benzer şekilde azatlığın *locator* olarak iş gördüğü sözleşmelerde sözleşmenin konusunu oluşturan edimlerin abartılı ve istismara açık olduğu hallerde *praetor*'un azatlığa bir def'i (*exceptio onerandae libertatis*) tanıdığını biliyoruz<sup>49</sup>. Bu durumda *praetor*, azatlığın, *patronus*'unu geri çevirmemek için, yalnızca ona duyduğu büyük hürmetten (*nimia patrono reventia*), kendisini normalde, başka biriyle girdiği bir hukuki muamelede bırakmayacağı kadar zor bir durumda bıraktığı durumlarda, işveren konumundaki *patronus*'un işin ifasını talep etmesi halinde bu def'iyi ileri sürebileceğine hükmetmiştir<sup>50</sup>.

### 2.3.2.3. Sözleşmenin sona ermesi ve hukuki korumalar

*Locatio conductio operarum*, işin görülmesi için kararlaştırılan sürenin dolması, ikale (*mutuus dissensus*) veya yargı kararıyla sona erebilir<sup>51</sup>. Öte yandan borç ve yükümlülüklerini yerine getirmekte zorlanan tarafın da sözleşmeyi tek taraflı olarak sona erdirebileceği söylenmekte ise de<sup>52</sup> böylesi bir durumda, ilgili tarafın sözleşmeden doğan bir cezai şart ödeyeceği veya karşı tarafın işi yargıya götürmesi halinde zararının tazminine hükmedilebileceği de dikkate alınmalıdır. Bir de işçinin ölümü halinde de sözleşmenin sona ereceği; kira konusu hizmetin evleviyetle ortadan kalkacağını da hatırlatalım<sup>53</sup>.

Bilindiği gibi Roma hukukunda sinallagmatik akitlerde, taraflara tanınan davalar bizzat tarafların ismiyle anılırdı. O halde *locatio con-*

<sup>49</sup> Villers, 197.

<sup>50</sup> Decock, Wim, *Theologians and Contract Law: The Moral Transformation of the Ius Commune (ca. 1500-1650)*, Leiden 2012, s. 252.

<sup>51</sup> Pailhé, s. 345.

<sup>52</sup> Karadeniz, s. 155.

<sup>53</sup> Pailhé, s. 345.

*ductio operarum*'da, işveren *conductor*'un işçi *locator*'a açacağı dava *actio conducti* iken işçi *locator*'un, işveren *conductor*'a açacağı davanın adı *actio locati* olmaktadır.

Öte yandan bu davalara *locatio conductio operarum* özelinde hangi durumlarda başvurulacağı hususunda etraflıca bir açıklamaya rastlamıyoruz. Ancak tarafların borçlar göz önünde bulundurulduğunda işçinin iş görme borcunu layıkıyla yerine getirmemesi, işi zamanında bitirmemesi veya iş yapış şekliinden dolayı işverenin zarara uğraması hallerinde işverenin *actio conducti* açacağını söylemek yanlış olmayacaktır. Benzer şekilde işçi de işverenin ücret borcunu ödememesi halinde *actio locati* ile ücretini talep edebilecektir.

Bu noktada şunu da belirtmekte fayda vardır ki bu akitlerin iyi niyet akdi olmaları hasebiyle hâkim, tarafların menfaati ve iyi niyet kuralları neyi, gerektiriyorsa ona hükmederdi. Yani hâkim, ne tarafların talepleri ne de sözleşmeden doğan borçlarla harfiyen bağlıydı. Zira amaç, tarafların anlaşma yaparken tüm ihtimalleri önceden öngörmesinin mümkün olmaması nedeniyle taleplerle sınırlı kalınmaksızın, iyi niyetin korunmasıdır<sup>54</sup>.

### 2.3. Tarihten bir *locatio conductio operarum* örneği

Örneğimiz Dacia<sup>55</sup>'da bulunan tabletlerden bir alıntı olup, bir maden işçisi ile işvereni arasında akdedilmiş bir *locatio conductio operarum*'dur:

*Macrinus ve Celsus'un konsüllüğünde*<sup>56</sup>, 15 Haziran tarihinde, ben Flavius Secundinus, okuma yazma bilmeyen Memmius Asclepius'un isteği üzerine bana dikte ettiklerini yazdım. Memmius bir *locatio* akdettiğini ve bu akitle 13 Kasım'a dek Aurelius Adiutor'ın, altın madeninde çalışacağını, 70 denarius ve bedava yemek karşılığında hizmetini kiraya verdiğini söyledi. Ücretini pro rata alacak. İş, ismi geçen iş sahibi için iyi ve kabul edilir bir kalitede ifa etmekle yükümlü olacak. İş patronunun iradesi hilafına yapmaktan vazgeçer veya sekteye uğratırsa her gün için ücretinden 5

<sup>54</sup> Oysa ki dar hukuk davası adı verilen *condictio*'larda hakim tamamen hukuki dayanak ve olaylarla bağlıydı. Daha fazla bilgi için bkz. Tahiroğlu; Erdoğan, s. 243 vd.

<sup>55</sup> Bugün Romanya sınırları içinde kalan Roma eyaleti.

<sup>56</sup> Roma'da seneler nümerik olarak değil, o dönem hangi konsüller görevdeyse, onların isimleri anılarak adlandırılırdı.

sesters düşülecek. Eğer ishal olduğu için işi yapamayacak hâle gelirse, bu durum yine *oransal olarak dikkate alınacak*. Eğer *patron ücreti, vadesi gelmesine rağmen 3 gün boyunca ödemez ise aynı şekilde o da cezalandırılacak*.<sup>57</sup>

Gerçekten de işçinin iş görme borcu çerçevesinde *omnis culpa'yı* da aşan bir sorumluluğu olduğu bu metinden de anlaşılmaktadır. Keza bir hastalık halinde dahi (ishal) işçi temerrüde düşmekten kurtulamayacaktır. Öte yandan metinden, cezai şartın sadece işçi aleyhine değil işveren için de öngörüldüğünü anlıyoruz. Günümüzde ise pratikte cezai şart işverenden ziyade işçi aleyhine konmaktadır. Tabii hemen Roma hukukunda işçinin daha iyi korunduğu yargısına varmamak gerekir. Zira bugün işçi, mutlak bir sözleşme serbestisiyle işverenin kaderine terkedilmiş durumda değil. İyi kötü bir iş hukuku mevzuatı var. Roma döneminde işçiyi işi görmeye motive edebilmek için işverenin de bizzat kendisi aleyhine cezai şart öngörmek zorunda kalıyor olması kuvvetle muhtemeldir.

## SONUÇ

Roma'nın sosyal ve ekonomik yapısının, üretim ve ticaret anlayışının, Roma ailesinin konumu ve üretime katkısının, köle ve azatlıların varlığının Roma'da büyük tarım arazileri dışında seri üretime cevaz vermediğini; bu nedenle Roma'da gözle görülür ve ölçülebilir bir iş gücünün ortaya çıkamadığını anlıyoruz.

Öte yandan köleciliğin, tüm cazibesine rağmen aslında epey masraflı ve verimsiz bir müessese olduğunu, bunun da efendilerin dönem dönem kullanmadıkları kölelerini birbirilerine kiralamalarıyla sonuçlandığını; bir de eski efendisi talep ederse gelip onun işlerini görmekle mükellef olan azatlıların varlığı da dikkate alındığında, ihtiyaç hasıl olduğu dönemlerde dışarıdan geçici iş gücü sağlama fikrinin yavaş yavaş Romalıların kanına girdiğini görüyoruz.

Hizmet akdi Roma hukukunun en kritik kurumu değil belki; ancak üzerine söylenecek daha çok şey var. Özellikle kapitalizm öncesi dünyayı ve bugünü daha iyi anlamak için, Roma işçisinin durumuna daha yakından bakmak gerektiği kanısındayız. Kölelikle mücadelenin

<sup>57</sup> Bruns, Carl Georg; Mommsen, Theodor; *Fontes iuris romani antiqui*, Freiburg im Breisgau, 1887, s. 470.



yalnızca ahlaki gerekçelere dayanmadığını görmek, bilhassa da köleliğin nasıl bir dönüşümden geçerek işçi sınıfına evrildiğini izlemek isteyenler için *locatio conductio operarum*'un bir nirengi noktası olacağını söylemek isteriz.

### EK - ROMA'DA MESLEKLER

<i>Acutarius</i>	Bileyici	<i>Fabarii</i>	Hububat taciri
<i>Aerarii</i>	Bakırcılar	<i>Fabri argentarii</i>	Gümüşçüler
<i>Albarius</i>	Sıvacı	<i>Fabri automatarii</i>	Mekanikçiler
<i>Alipilus</i>	Ağdacı (Koltuk altı)	<i>Fabri balneatores</i>	Hamam ustaları
<i>Aluminarius</i>	Şap tüccarı	<i>Fabri eborarii</i>	Fildişi işçileri
<i>Anatiarius</i>	Ördek satıcısı	<i>Fabri ferrarii</i>	Demirciler
<i>Anularii</i>	Yüzük ustaları	<i>Fabri intestinariii</i>	Kakmacılar
<i>Aquilegus</i>	Kuyucu	<i>Fabri lectarius</i>	Karyola ustaları
<i>Argentarii</i>	Sarraflar	<i>Fabri ocularii</i>	Göz ustası heykeltıraşlar
<i>Aromatarii</i>	Aktarlar	<i>Fabri soliarı baxiari</i>	Çetیکçiler
<i>Auri acceptor</i>	Tefeci	<i>Fabri subaediani</i>	İç mekân inşaat işçileri
<i>Aurifices / aurarii</i>	Kuyumcular	<i>Fabri tignuarii</i>	Marangozlar
<i>Aurifices brattarii</i>	Varakçılar	<i>Faenarii</i>	Saman taciri
<i>Auri netrix</i>	Altın eleyen kişi	<i>Flaturarii</i>	Dökümcüler
<i>Auri vestrix</i>	Sırma ustası	<i>Frumentarii</i>	Hububatçılar
<i>Aviarius altiliarius</i>	Kuş besicisi	<i>Fullones</i>	Çırpıcılar
<i>Axearius</i>	Dingilci	<i>Gallinarius</i>	Tavukçu
<i>Bybliopola</i>	Kitapçı	<i>Gaumacarius</i>	Kürkçü
<i>Cavatores</i>	Kazıcılar	<i>Gemmarii/?a</i>	Mücevher ustası
<i>Caelatores</i>	Ahşap oymacıları	<i>Geruli</i>	Hamallar
<i>Calcarienses</i>	Kireççiler	<i>Gladiarii</i>	Kılıç ustaları
<i>Caligarius</i>	Kunduracı	<i>Glutinarii</i>	Harççılar
<i>Cancellarii</i>	Kapıcı (Bekçi)	<i>Harundinarius</i>	Çatı kaplaması için çalı çırpı satan kişi
<i>Candelabrarii</i>	Kandilciler	<i>Holitores</i>	Manavlar
<i>Caparsarius</i>	Kutucu, sandıkçı	<i>Hordearia</i>	Arpacı
<i>Cassidarii</i>	Miğferciler	<i>Horrearii</i>	Depocular
<i>Caudicarii</i>	Mavnacılar	<i>Iatrolipta</i>	Masöz
<i>Centonarii</i>	Yamacılar	<i>Iatromeae</i>	Ebeler

<i>Chartarii</i>	Kağıtçılar	<i>Inaurator</i>	Yaldızcı
<i>Circi nuntius</i>	Sirk çığırtkanı	<i>Infector</i>	Kumaş boyacısı
<i>Cisarii</i>	Faytoncular	<i>Inundatores</i>	Su basması halinde çağırılan kişiler
<i>Citrarii</i>	Narenciye işçileri	<i>Iumentarii</i>	Hayvan taciri
<i>Clostrarius</i>	Çilingir	<i>Lagonarius</i>	Şişeci
<i>Corarii</i>	Tabakçılar (Dericiler)	<i>Lanarii</i>	Yüncüler
<i>Coronarii</i>	Çelenkçiler	<i>Lanarius coactilarius</i>	Keçeci
<i>Crepidarius</i>	Terlikçi	<i>Lanii</i>	Kasaplar
<i>Cullearius</i>	Heybeci	<i>Lapidarii</i>	Taş işçileri
<i>Cultrarius</i>	Bıçakçı	<i>Librarii</i>	El yazmacıları
<i>Dissignatores</i>	Mezarıcılar	<i>Lignarii</i>	Ağaç taciri
<i>Epippiarius</i>	Eyer ustası	<i>Lintearii</i>	İpekçiler
<i>Exonerator calariarius</i>	Kireç hamalı	<i>Loclarius</i>	?Kutucu

<i>Lyntrarius</i>	Sandalcı	<i>Restiones</i>	Urgancılar
<i>Macellarius</i>	Gıda tedarikçisi	<i>Saccarii</i>	Çuval hamalları
<i>Macellenses</i>	Pazarıcılar	<i>Sagarii</i>	Pelerin satıcıları
<i>Machinator</i>	Mühendis	<i>Salsamentarii</i>	Tuzlanmış balık satıcıları
<i>Mancipes</i>	Köle taciri	<i>Salsarius</i>	Tuzcu
<i>Margaritarii</i>	İnci taciri	<i>Sarcinatrix</i>	Terzi
<i>Marmorarii</i>	Mermerciler	<i>Scalptores</i>	Heykeltıraşlar
<i>Materiarius</i>	Keresteci	<i>Scapiaria</i>	Barkacı
<i>Mellarius</i>	Balçı	<i>Scriptor titulorum</i>	Tabelacı
<i>Mensores</i>	Topograflar	<i>Scutarius</i>	Kalkan ustası
<i>Mercatores pecuarii, suarii, etc.</i>	Besi hayvanı taciri	<i>Sectores serrarii</i>	Bıçkıcılar
<i>Musearius</i>	Mozaik ustası	<i>Segmentarius</i>	Kurdeleci, şeritçi
<i>Navicularii</i>	Armatörler	<i>Seminaria</i>	Tohum tüccarı
<i>Nummularii</i>	Sarraf, kambiyocular	<i>Sericarii</i>	İpek taciri
<i>Obstetrices</i>	Ebeler	<i>Signarius</i>	Heykeltıraş
<i>Officinares/ officinatrices</i>	Zanaatkârlar	<i>Sigillarii</i>	Heykeltıraşlar (küçük heykeltıraş)
<i>Olearii</i>	Yağcılar	<i>Solatari</i>	Kadın ayakkabısı imalatçıları

<i>Operarii</i>	İşçiler	<i>Speclarii</i>	Perdahçılar
<i>Ornatrices</i>	Kuaförler	<i>Structores</i>	İnşaatçılar
<i>Paenularius</i>	Pelercinci	<i>Subrutores</i>	Yıkım döküm işi yapanlar
<i>Pavimentarii</i>	Kaldırmacılar	<i>Sutores</i>	Kunduracılar
<i>Pellio</i>	Kürkçü	<i>Tabernarii</i>	Lokantacılar, hancılar
<i>Pernari</i>	Jamboncular	<i>Tector</i>	Marangoz
<i>Pictores</i>	Boyacılar	<i>Tesselarius</i>	Zar ustası
<i>Pigmentarii</i>	Boya ve kozmetik taciri	<i>Thurarii</i>	Tütsü taciri
<i>Piscatores</i>	Balıkçılar	<i>Tibiarius</i>	Flütçü
<i>Pistores</i>	Fırıncılar	<i>Tonsores</i>	Berberler
<i>Plastes</i>	Çömlekçi	<i>Tonstrix</i>	Yün havı temizleyicisi
<i>Plutarius</i>	Tırabzan ustası	<i>Toreuticensis</i>	Kakmacı
<i>Politores eborarii</i>	Fildişi parlaticıları	<i>Tritor argentarius</i>	Gümüş avcısı
<i>Pomarii/?a</i>	Meyveciler	<i>Unguentarii/a</i>	Parfümcüler
<i>Popa</i>	Lokantacı	<i>Vascularii</i>	Nalbantlar
<i>Praeco</i>	Tellal	<i>Vestarii</i>	Giysi satıcıları
<i>Praeco vinorum</i>	Şarap tellalı	<i>Venalicii</i>	Köle taciri
<i>Pugillariarius</i>	Tabletçi (yazı tahtası)	<i>Veterinarii / Mulo-medici</i>	Veterinerler / Eşek hekimleri
<i>Pullarius</i>	Tavukçu	<i>Victimarii</i>	Kurban töreni asistanları
<i>Purpurarii/a</i>	Mor renk ve kumaş taciri	<i>Vinari</i>	Şarap taciri
<i>Resinaria</i>	Reçineci	<i>Vitriarii/vitricii</i>	Vitrayıcılar

## KAYNAKÇA

- Altan, Sabahat, **Roma Tarihi'nin Ana Hatları, I. Kısım, Cumhuriyet Devri**, İstanbul 1970
- Berki, Şakir, **Roma Hukuku**, Ankara 1949
- Bruns, Carl Georg; Mommsen, Theodor; **Fontes iuris romani antiqui**, Freiburg im Breisgau, 1887
- Buckland, William W., **A Manual of Roman Private Law**, Cambridge 1957
- Buckland, William. W.; McNair, Arnold D., **Roman Law and Common Law**, Cambridge 2008
- Colognesi, Capogrossi, **Roma Egemenliği: Yurttaşlık ve Kölelik**, AÜHFD C. 43 S. 1-4, Ankara 1993
- Decock, Wim, **Theologians and Contract Law: The Moral Transformation of the Ius Commune (ca. 1500-1650)**, Leiden 2012
- Finley, Moses, **The Ancient Economy**, California 1973
- Garnsey, Peter, **Non-Slave Labour in the Roman World**, Cambridge 1980
- Giffard, André E., **Précis de Droit Romain**, Tome I, Paris 1934
- Girard, Paul Frédéric, **Manuel élémentaire de droit romain**, Paris 1896
- Honig, Richard, **Roma Hukuku**, İstanbul 1938
- Karadeniz, Özcan, **Iustinianus Zamanına Kadar Roma'da İş İlişkileri**, Ankara 1976
- Karadeniz Çelebican, Özcan, **Roma Hukuku**, Ankara 2014
- Koschaker, Paul; Ayiter, Kudret, **Modern Özel Hukuka Giriş Olarak Roma Özel Hukukunun Ana Hatları**, Ankara 1983
- Lefranc, Georges, **Histoire du Travail et des Travailleurs**, Paris 1957
- Macdonell, Sir John, **Classification of Forms and Contracts of Labour**, Journal of the Society of Comparative Legislation, New Series, 1904, Cilt. 5, Sayı. 2
- Martini, Remo, **'Mercennarius' contributo allo studio dei rapporti di lavoro in diritto romano**, Milan 1958
- Oğuzoğlu, Cahit, **Roma Hukuku**, Ankara 1959
- Özdemir Türkoğlu, Gökçe, **Roma Hukukunda Infamis (Şerefsizlik)**, Ankara 2008
- Pailhé, Didier, **Cours élémentaire de droit romain**, Paris 1878
- Rado, Türkan, **Roma Hukuku Dersleri, Borçlar Hukuku**, İstanbul 2014
- Ivanovic Rostovtseff, Michel, **The Social and Economic History of the Roman Empire**, Oxford 1957
- Ruggini, Lellia Cracco, **Esperienze economiche e sociali nel mondo romano, 'Nuove questioni di storia anticha'**, Milan 1968
- Salvioli, Guisepe, **Il Capitolismo Antico**, Napoli 1906
- Schmidlin Bruno; Cannata Carlo Augusto, **Droit Privé Romain II**, Lozan 1987

- Tahiroğlu, Bülent, **Roma Borçlar Hukuku**, İstanbul 2012
- Tahiroğlu, Bülent; Erdoğan, Belgin, **Roma Hukuku Dersleri**, İstanbul 2005
- Treggiari, S. M., **Urban Labour In Rome: Mercennarii and Tabernarii**, Cambridge, 1980
- Umur, Ziya, **Iustinianus Institutiones**, İstanbul 1968
- Umur, Ziya, **Roma Hukuku**, İstanbul 1974
- Villers, Robert, **Rome et le droit privé**, Paris 1977
- Weber, Max, **Agrarverhältnisse im Altertum**, Bonn, 1909
- Zilelioğlu, Hilal, **Roma Hukukundaki Sorumluluk Ölçütlerine Genel Bir Bakış**, AÜHFD, Cilt 39 Sayı 1-4, Ankara 1987

### **Diğer Kaynaklar**

- Cato, **De Re Rustica**
- Cicero, **De Officiis**
- Corpus Iuris Civilis**
- Gaffiot, Félix, **"Le Grand Gaffiot"**, Dictionnaire Latin-Français, Paris 2000
- Varro, **Rerum rusticarum libri tres**

